

Povodom kloniranja

Ars vivendi – Sapientia vivendi

Valentin POZAIĆ

Sažetak

Rasprave s područja genetike zahtijevaju pristup holističke etike i načelo odgovornosti. Mogućnost kloniranja čovjeka izazvala je reakcije raznih društvenih, političkih i vjerskih ustanova. Biblijska antropologija, pretočena u nauk Crkve, ističe dostojanstvo, jedinstvenost i posebnost čovjeka–osobe, njegove spolnosti, braka i prenošenja ljudskog života. Osim znanja za dalji opstanak i napredak ljudske vrste, uz krepost odgovornosti, potrebna je i krepost mudrosti života: ars vivendi – sapientia vivendi.

Uvod

Jedan od posljednjih potresnih čovjekovih zahvata u područje prenošenja života, kloniranje, dano je u javnost u veljači 1997. godine. Od 277 pokušaja samo je jedan urodio uspjehom, i tako je dobivena ovca, nazvana Dolly. Nisu zanemarive nejasnoće i dvojbe oko tog pothvata, kao i upitnost samog naziva kloniranje.¹ Mogućnosti za futurističke spekulacije gotovo su beskonačne.² Naveden je niz razloga – od eugenetskih do egoističkih, od znanstvenih do utilitarističkih – kao povod i motiv za kloniranje i čovjeka. Premda »nijedna želja nije toliko perverzna kao ona za autoreplikacijom«, kako se izražava poznati njemačko–američki etičar Hans Jonas,³ već su izrečene molbe, a i ponude.⁴

Odgovornost

U svim zahvatima u područje života, napose ljudskoga života, ključno je pitanje što ima prednost u prosudbi dobra i zla: načela ili korist, taktika ili etika, čovjek ili uspjeh. U suvremenoj etično–moralnoj raspravi istaknuto

- 1 Švajger, A., »Kloniranje: pojmovi, zablude, obmana i strah«, *Glasnik HKLD* 2(1997) 8–20.
- 2 Fiori, A. – Sgreccia, E., »Editoriale«, *Medicina e Morale* 2 (1997) 232–233.
- 3 Navod uzet iz: »Editoriale«, *Medicina e Morale* 2 (1997) str. 233.
- 4 »Američki znanstvenik odlučio klonirati ljude«, *Vjesnik* 8. siječnja 1998., str. 24.

mjesto zauzima načelo odgovornosti. Bez mnogo razmišljanja pretpostavljamo i očekujemo da osoba, koja djeluje u svijesti i slobodi raspolaganja sa samom sobom, posjeduje krepost odgovornosti, da djeluje odgovorno. Odgovorno djeluje osoba ispravno formirane savjesti kad se odlučuje i zalaže za autentične moralne vrednote, promatrajući ih ne izdvojeno nego u cjelini, u svjetlu holističke etike. Stara rimska izreka *Quidquid agis, prudenter agas et respice finem* – *Što god radiš, razborito radi i pazi na svršetak*, sadrži koliko duboku, toliko jednostavnu, očitu i dokazivanja nepotrebnu istinu: čovjek je biće koje je kadro slobodno birati, planirati, predviđati dobre i loše učinke svoga djelovanja – dakle, odgovoran je za ono što svjesno, hotimice, slobodno čini. Čovjek je biće odgovornosti. Krepost odgovornosti obuhvaća razmatranje predviđenog djelovanja u njegovom totalitetu, u svim dimenzijama, dakle, cjelovito – holistički; nipošto pod nekim isključivim vidikom, zainteresirano jednostrano, utilitaristički, ideološki. U ekološkoj se etici, među inim, rabi i slogan: Djeluj lokalno, misli globalno, tj. holistički, promatraj cjelinu, pazi na svršetak. Istraživanja i eksperimentiranja na području života danas napose prizivaju holističku etiku, bioetiku, interdisciplinarnu znanost koja sustavno proučava ljudsko djelovanje na području života – zdravlja i bolesti, umiranja i smrti – u svjetlu moralnih vrednota i načela.

Oprez

Na vijest o kloniranju ovce, i mogućem kloniranju čovjeka, *Europski je parlament* reagirao potvrđujući svoje prijašnje stavove iz godine 1989. i 1993., novom izjavom: »Društvo apsolutno ne može opravdati ili tolerirati kloniranje ljudskih bića ukoliko ono predstavlja tešku povredu temeljnih ljudskih prava, protivno je načelu jednakosti među ljudskim bićima jer dopušta eugenetski i rasistički izbor ljudske vrste, vrijeđa dostojanstvo ljudskog bića i zahtijeva eksperimentiranje na čovjeku.«⁵ Parlament predlaže i zahtijeva zakonske mjere, kao što su: zabrana kloniranja ljudskih bića u državama članicama, kao i na svjetskoj razini, uz popratne kaznene mjere za prekršitelje; ako su negdje u tijeku ti eksperimenti, treba im obustaviti financiranje; treba definirati etičke norme u materiji biologije, biotehnologije i medicine polazeći od poštivanja ljudskog dostojanstva; zahtijeva se zajedničko europsko zakonodavstvo o kloniranju životinja sa strogim nadzorom da bi se zajamčilo ljudsko zdravlje, kontinuitet vrste i životinjskih rasa, i da se zaštiti biološka različenost. U tom smjeru već su se oglasile i neke države i nacionalna etična povjerenstva.

Svjetska zdravstvena organizacija podsjeća na izjavu iz godine 1992., kojom se odbacuje kloniranje, oplođivanje među vrstama, stvaranje himera, te izjavljuje da »primjena kloniranja za reprodukciju ljudskih bića nije prihvatljiva na etičkom planu jer ono vrijeđa određena temeljna načela medic-

5 *Medicina e Morale* 2 (1997) 325–327.

nski pomognute prokreacije. Ta načela poimence uključuju poštivanje dostojanstva ljudske osobe i zaštitu ljudskog genetskog materijala.«⁶ Nigdje se ne spominje, ali je očito da se u tom pozivanju na dostojanstvo ljudske osobe misli na danas gotovo univerzalnu baštinu kršćanskog shvaćanja i osobe i njezina dostojanstva.⁷

Talijansko nacionalno povjerenstvo za bioetiku osjetilo se ponukanim da najprije istakne pravo na znanje i znanstveno istraživanje, opravdanost strastvene želje znanstvenika za spoznajom i otkrićem. Ipak, kloniranje ljudskih individua je za osudu »ukoliko tvori napad na biološku jedinstvenost ljudskog subjekta (...) ukoliko vrijeđa pravo svake osobe na vlastito dostojanstvo, u mjeri u kojoj može biti dovedeno u pitanje pravo na samoodređenje.«⁸ Ujedno se ističe da se ne odbacuje mogućnost kloniranja u biljnom i životinjskom svijetu, kloniranje tkiva i organa u terapijske svrhe, ako se pazi na odgovarajuće dobro, okoliš, poštivanje životinja, bez koristoljublja. Povjerenstvo podržava zakonske mjere donesene u dokumentu Europskog parlamenta.

Izjava *Papinske akademije za život*,⁹ ističe autonomiju i opravdanost istraživanja na području pozitivnih znanosti (br. 4). Naime, znanje je dragocjeno, vrednota. Postoje druge vrednote, više na ljestvici ljudske stvarnosti: pravo na tjelesni i duhovni život, pravo na tjelesni i moralni integritet. Svaki istraživač, znanstvenik uvijek djeluje kao čovjek, kao osobno moralno, tj. slobodno i odgovorno biće. Ne postoji aksiološki prazan prostor znanosti i istraživanja.¹⁰ Znanost i znanje, kao uostalom i sloboda, ne mogu biti svrha i opravdanje samima sebi. To je put do viših vrednota ljudske osobe, u konačnosti, do najvišeg dometa čovjekova duha – do ljubavi. Pažnje je vrijedna primjedba liječnika i znanstvenika, humanista i sveca, Giuseppea Moscatia: »Ljubav je preobrazila svijet, ne znanost.«¹¹

Refleksije nabrajaju niz moralnih razloga protiv kloniranja: nepoštivanje dostojanstva prenošenja ljudskog života, eksperimentiranje na embrijima i njihovo uništavanje, a što se već obistinilo u raznim *in vitro* metodama. »U

6 *Declaration sur le clonage*: 18.03.1997., No. 756–Cr/97, *Medicina e Morale* 2 (1997) 323–325.

7 Devčić, I., *Pred Bogom blizim i dalekim. Filozofija o religiji*, FTI, Zagreb 1998., str. 204–208.

8 Comitato nazionale per la bioetica, »La clonazione come problema bioetico, 21.03.1997.«, *Medicina e Morale* 2 (1997) 360–362.

9 Pontificia academia pro vita, »Riflessioni sulla clonazione«, *Libreria Editrice Vaticana*, 1997, str. 11. (izjava je objavljena na više jezika; službenim se smatra talijanski tekst, prvotno objavljen u: *L'Osservatore Romano* 25.VI.1997, str. 7: »Riflessioni sulla clonazione«).

10 Proctor, R.N., *Value-free-science? Purity and power in modern knowledge*, Harvard University Press, Harvard, 1992.

11 Usp. Angelini, F., *Quel soffio sulla creta*, Pontificio Consiglio della Pastorale per gli Operatori Sanitari, Roma³1990., str. 536.

tijeku kloniranja izopačeni su temeljni odnosi ljudske osobe: sinovstvo, krvna srodnost, srodstvo, roditeljstvo. Jedna žena može biti sestra blizanka svoje majke, lišena biološkog oca i biti kćerka svoga djeda. Već je sa FIVET-om bila uvedena zbrka podrijetla, ali u kloniranju se obistinjuje korjeniti lom takvih veza (...) Promiče se ideja da neki pojedinci mogu imati potpunu vlast nad postojanjem drugih, sve dotle da programiraju njihov biološki identitet – probran prema prohtjevnim ili čisto koristoljubivim kriterijima – koji je, premda ne iscrpljuje čovjekov osobni identitet, okarakteriziran duhom, konstitutivni njegov dio (...) Kloniranje riskira da bude tragična parodija Božje svemoći (...) Od čovjeka se ponovo traži da bira: njegova je odgovornost da odluči hoće li transformirati tehnologiju u sredstvo oslobođenja ili postati njezin rob uvodeći nove forme nasilja i trpljenja» (br. 3).

Crkva

Crkveni je nauk o prenošenju ljudskog života, dakle i o moralnom vrednovanju mogućnosti kloniranja, iznesen u brojnim dokumentima.¹² Ovdje ćemo spomenuti samo neke dokumente vrlo bliske našoj temi. Godine 1961. papa Ivan XXIII. u enciklici *Mater et Magistra* piše: »Prenošenje života po naravi je povjereno osobnom i svjesnom činu i kao takvo podložno premudrim Božjim zakonima: te zakone, nepovredive i nepromjenljive, treba priznavati i opsluživati. Zato u ovome nije nikome slobodno služiti se metodama kojima se može prenositi život biljaka i životinja.«¹³

Već je godine 1949., papa *Pio XII.*, tvorac moderne medicinske etike, istaknuo da se neke nove metode u prenošenju ljudskog života ne mogu odbaciti samo zato što su nove. Uvijek valja proučiti njihov odnos spram temeljnog stava, naime, da se biološki čin oplodnje i osobni čin ljubavi bračnog para ne smiju nasilno odvajati.¹⁴ Tu je temelj teološkog protivljenja u potonjim crkvenim dokumentima, dvama naoko sasvim oprečnim postupcima: i kontracepciji – koja *onemogućuje* nastanak novog života, i *in vitro* oplodnji – koja, naprotiv, *omogućuje* nastanak novog života.¹⁵ Dokument *Donum vitae – Dar života*, još iz godine 1987., izričito spominje kloniranje kao moguću metodu prenošenja ljudskog života: »Moraju se smatrati suprotnim moralu svi pokušaji ili nagađanja koja hoće dobiti ljudsko biće bez sveze sa spolnošću putem 'blizanačkog cijepanja', kloniranjem, partenogenezom, budući da su u suprotnosti i s dostojanstvom ljudskog rađanja i s dostojanstvom bračnog sjedinjenja.«¹⁶

12 Pozaić, V., *Život prije rođenja. Etičko-moralni vidici*, FTI, Zagreb 1990., str. 137–141.

13 Ivan XXIII., *Mater et Magistra*, KS, Zagreb 1985., br. 193.

14 Pio XII., *Discorsi ai medici*, OM, Roma 1960., str. 119

15 Pavao VI., *Humanae vitae*, KS, Zagreb 1986., br. 12; Ivan Pavao II., *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica*, KS, Zagreb 1981., br. 28.

16 Zbor za nauk vjere, *Donum vitae – Dar života. Naputak o poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja*, KS, Zagreb 1987., br. I, 6.

Ne spominjući izričito kloniranje već općenito eksperimente s čovjekom, ali očito aludirajući i na kloniranje, *Ivan Pavao II.* podsjeća da je temeljni stav čovjeka spram čovjeka ljubav u istini, poštivanje ljudskog dostojanstva. Povod je bila poznata zgoda iz Evanđelja kad je Isus istjerao trgovce iz Hrama jer nisu poštivali svetost i dostojanstvo svetog mjesta, premda im je ta trgovina u to vrijeme od tadašnjih vlasti službeno bila dopuštena. Čovjek je živi hram Božji. U nedjeljnom nagovoru, zvanom *Angelus*, na treću korizmu nedjelju, 2. ožujka 1997., papa je rekao: »Kristov glas podiže se snažno također protiv 'trgovaca u hramu' našega vremena, protiv onih koji čine trgovinu od svoje 'religije', sve dotle da gaze, u ime 'boga–moći, boga–novca' dostojanstvo ljudske osobe zlorabama svake vrste. Mislimo, na primjer, na manjak poštivanja života koji je ponekad postao predmet opasnih eksperimenata (...)«¹⁷

Time je katolički stav glede kloniranja jasno izražen: laboratorijski put – bilo da je riječ o stvaranju i seciranju embrija, bilo o prijenosu jezgre stanice odraslog organizma – postvaruje čovjeka, protivi se njegovoj individualnoj jedinstvenosti i originalnosti, kao i dostojanstvu rađanja na naravni ljudski način. Svaki čovjek ima neotuđivo i nepovredivo pravo na svoje dostojanstvo kako u samom postajanju – u začecu, tako i u cijelom životnom tijeku sve do naravne smrti.

Budućnost

Biljke i životinje već se kloniraju i klonirat će se. Korisnost se pokazuje pod vidikom očuvanja pojedinih ugroženih vrsta i pod mnogovrsnim eksperimentalnim i terapijskim vidicima: korist za njih same i još više za čovjeka. Međutim, posjedovanje mnogih pojedinki identičnog genetskog zapisa istodobno donosi silne prednosti, ali i zamke. Kloniranje osiromašuje biološku različnost. Želja za njim govori o bogatstvu odnosno bijedi mašte naručitelja. Dakako, trebalo bi bez ustručavanja i zaobilaženja dati jasan odgovor: zašto klonirati životinje? Koji temeljni status želimo priznati životinjama? Poučno načelo iz ekologije *Dominium Terrae – Amor Terrae: Vladanje Zemljom – Ljubav prema Zemlji*,¹⁸ i ovdje ima svoje mjesto.

Klonirati čovjeka vjerojatno je pitanje samo usavršavanja tehnike, dakle, pitanje vremena. Jer, »ovca je izašla iz kutije i više se onamo ne će vratiti« – misli se na Pandorinu kutiju iz koje su izišla sva zla, nevolje i svađe. Društvene sankcije neće biti naročito djelotvorne. Uostalom, sadašnje općenito

17 Giovanni Paolo II., »Pericolose sperimentazioni calpestando la dignità della persona«, *L'Osservatore Romano*, 3–4 Marzo 1997., str. 1.

18 Požaić, V., »Dominium Terrae – Amor Terrae«, u: *Problemi u zaštiti okoliša Osijeka* (zbornik radova, ur. Valburga Kanazir), Ministarstvo kulture i prosvjete RH, Zavod za školstvo, Hrvatsko društvo za promicanje zaštite ljudi u radnoj i životnoj okolini, Podružnica Županije osječko–baranjske, Osijek 1994., str. 7–13.

javno protivljenje kloniranju ljudskih individua nije jamstvo da će takav stav prevladavati i u bliskoj budućnosti. Naime, *in vitro* oplodnja, koja je također u početku pobuđivala žestoka suprotna reagiranja, a danas je javno prihvaćena, pokazuje kako nove tehnike mogu brzo osvojiti srca pojedinih ljudi, kao i simpatije i odobravanja drugih, kad su pogođeni u nekim za njih subjektivno osjetljivim pitanjima. Još je dramatičniji primjer ozakonjivanja pobačaja: »Volja je društva nekoć bila da je pobačaj ubojstvo; nekoliko desetljeća poslije to je ustavno pravo svakog Amerikanca. To je dio šoka klona Dolly. Nije stvar u tome da je to ovca, nego što se mi ponašamo kao ovca.«¹⁹ Ipak, i taj biolog, etičar i rabin, Moses D. Tendler, u nekim bi slučajevima dopustio kloniranje čovjeka. I kritizira i služi se etikom situacije.

Već s biološkog, a pogotovu s teološkog gledišta ne može biti govora o reprodukciji ljudskog života, nego o prokreaciji: bračni par se ne reproducira u djeci; oni su suradnici, su–stvaratelji, pro–kreatori u prenošenju ljudskog života. Novi život nije nikakva re–produkcija nego novo remek–djelo. Kod *in vitro* oplodnje ne može biti govora o nekakvoj reprodukciji. Međutim, upravo se u svezi s tom metodom uporno rabio izraz reprodukcija, kao da je bilo u planu ići dalje... Premda je jasno, ali kao da se na to ne želi svratiti pozornost: kopije, replike, ponovljeni individui ne bi bili istovjetni po svojim osobinama s onima od kojih je uzeta jezgra stanice. Tako se puste želje i ne bi ostvarivale. Osoba nije čisti biološki materijal. Čovjek–osoba daleko nadilazi zbroj svih svojih pojedinih sastojnica. Naime, prema Pascalu, »čovjek neizmjerljivo nadilazi čovjeka«.²⁰ A ni sama biološka baza ne bi bila posve identična. Uz to: okolina – od one intimne u krilu majke pa do ambijentalne, društvene i kulturne – prehrana, bolesti, odgoj čine svoje...

Osvrt

Lakomislenost, prohtjevnost i gruba neodgovornost u okolišu uzrokovali su u nama bolno i zastrašujuće iskustvo: prividne, kratkoročne koristi mogu biti porazne na dugu stazu za cjelinu. Postoje prirodne zakonitosti koje nezostavno valja poštivati: i na području prenošenja ljudskog života.

Koji je smisao svega ljudskog domišljanja, nastojanja i djelovanja? Bez sumnje, dobrobit čovjeka. Kloniranjem *homo sapiens* bi postao proizvod tehnike, produkt. Prema sadašnjem mentalitetu za produkte i reprodukte vrijedi pravilo: ako nisu po ukusu proizvođača i naručitelja, ako nisu prikladni za prodaju, odbacuju se, uništavaju ili recikliraju. Hoće li i klonirana čovjeka zapasti ista sudbina? U političkoj se povijesti upozoruje na iskustvo:

19 Usp. Bilger, B., »Cell Block. Moral relativism and news of practical benefits are nudging human cloning toward public acceptance, even as the first laws are written to ban it«, *The Sciences*, Sept/Oct 1997., str. 19.

20 Pascal, B., *Misli*, Zora, Zagreb 1969., br. 434 /261/, bilješka.

Revolucija guta svoju djecu. Hoće li se to dogoditi i s revolucijom u prenošenju ljudskog života?

Čovjek je sam svojoj vrsti dao častan naziv: *homo sapiens*, tj. razumno, inteligentno, mudro biće. Je li napredovao u mudrosti i čestitosti pri prosudbi i primjeni svoje moći? Knjiga o povijesti ljudskih zabluda upozoruje: »Napredak mnogih zavisi od uspjeha onih riedkih mudrih«. ²¹ Zato će Drugi vatikanski sabor reći: »Naše pak doba, više nego prošla stoljeća, treba takve mudrosti, kako bi sve što čovjek novo otkriva postalo humanije: u pogibelji je, naime, budućnost svijeta ako ne bude mudrijih ljudi.« ²² *Ars vivendi* treba prerasti u *sapientia vivendi*. A mudrost je krepost koja se prima na dar i vlastitim marom obogaćuje.

21 Jastrow, J., »Povijest ljudskih zabluda«, *Kultura i priroda*, Zagreb 1944., str. 11.

22 Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*, KS, Zagreb 1970., *Gaudium et Spes*, br. 15.

IN REGARDS TO CLONING

Ars vivendi – Sapientia vivedni

Valentin POZAIĆ

Summary

Discussions from the sphere of genetics demand a holistic ethical approach with the principal of responsibility. The possibility of cloning human beings has caused an outcry from various public, political and religious institutions. Biblical anthropology imbued into the teachings of the Church, emphasise the dignity, uniqueness and singularity of every man–person, in the sphere of sexuality, marriage and the reproduction of human life. Besides knowledge for the further existence and survival of the human species, under the virtue of responsibility, the virtue of the wisdom of life is also necessary: ars vivendi – sapientia vivendi.